

УДК 364.4(477.6):34
DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/4>

Юсуф МУСТАФАЄВ, асп.
ORCID ID: 0009-0007-1056-3041
e-mail: yousufmustafaev1998@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПОТЕНЦІАЛ

Вступ. У контексті тривалої військової агресії в Україні соціально-правовий захист учасників бойових дій набуває особливої актуальності. Військовослужбовці, добровольці, резервісти, особи, які перебувають у полоні, або зникли безвісті, члени сімей військовослужбовців та добровольців, які брали участь у бойових діях, стикаються з численними викликами, що стосуються реалізації їхніх законних прав і соціальних гарантій. Проблеми соціально-правового захисту учасників бойових дій, свідчать про необхідність системного вдосконалення відповідного законодавства та інституційних механізмів. Метою дослідження є комплексний аналіз проблем соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні та оцінка можливостей впровадження зарубіжного досвіду у вітчизняну практику.

Методи. У дослідженні застосовано методи аналізу нормативно-правових актів, порівняльного правознавства, узагальнення наукової літератури, а також методи систематизації та критичного оцінювання зарубіжних моделей соціально-правового захисту. Особливу увагу приділено інструментам соціальної роботи з учасниками бойових дій та їхніми сім'ями, що дало змогу комплексно поєднати правові гарантії із практиками соціально-правового захисту учасників бойових дій.

Результати. Визначено основні проблемні аспекти реалізації соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні, серед яких – недосконалість законодавчої бази, розбіжності у застосуванні пільг та гарантій, а також недостатня координація між державними і громадськими структурами. Проаналізовано зарубіжний досвід країн з тривалими військовими конфліктами, який пропонує ефективні моделі інтеграції ветеранів у суспільство, організації реабілітації та забезпечення соціального партнерства. З'ясовано, що адаптація таких моделей вимагає врахування соціально-економічних та культурних особливостей України.

Висновки. Соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні потребує системного оновлення, що базується на комплексному підході до законодавства та інституційних механізмів. Використання зарубіжного досвіду може суттєво підвищити ефективність захисту, зокрема за рахунок впровадження нових підходів до соціальної адаптації, реабілітації та фінансової підтримки.

Ключові слова: адаптація, законодавство, зарубіжний досвід, соціально-правовий захист, соціальна підтримка, соціальна реабілітація, соціальна робота, учасники бойових дій.

Вступ

Із початком у 2014 р збройної агресії Російської Федерації проти України українське суспільство мобілізувалося на захист Батьківщини, вступаючи до лав ЗСУ, територіальної оборони, інших збройних формувань, що, в свою чергу, призвело до різкого зростання кількості учасників бойових дій війни. В Україні, в умовах триваючого конфлікту, значна кількість учасників бойових дій повертається до цивільного життя, що створює потребу у створенні нормативно-правового підґрунтя для їхнього соціального захисту та підтримки.

Система соціального забезпечення в Україні не була готова до такої кількості учасників бойових дій, в тому числі, не створено належних правових механізмів соціального захисту учасників бойових дій, що створює низку проблем. Учасники бойових дій – це та категорія населення, яка потребує комплексної допомоги й підтримки у процесі повернення із зони бойових дій та реінтеграції у суспільство. Така підтримка передбачає не лише соціальну адаптацію та психологічну реабілітацію, але й належний соціально-правовий захист, що включає гарантовані державою пільги, компенсації, доступ до медичних і освітніх послуг, забезпечення житлом, захист трудових прав та правових інтересів. Саме поєднання соціальної роботи та правових механізмів створює умови для повноцінної інтеграції ветеранів у мирне життя та зменшення ризику їх соціальної ізоляції.

Належний соціальний захист формує важелі стимулювання до участі у відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації та подолання її наслідків, впливає на рівень соціальної захищеності учасників

бойових дій та створює належні умови для забезпечення гідного рівня їх життя, здоров'я, освіти, праці тощо.

Сучасні виклики вимагають впровадження нових правових механізмів соціального захисту, які б включали не лише традиційні форми допомоги, але й інноваційні методи, такі як соціально-правова підтримка, психосоціальна підтримка, навчання та реабілітація. З цих міркувань дослідження соціально-правового захисту учасників бойових дій є надзвичайно актуальним та необхідним для забезпечення їхньої успішної інтеграції в суспільство, покращення якості життя та зміцнення соціальної стабільності в Україні.

Однак, незважаючи на те, що війна Російської Федерації проти України триває вже більше десяти років, соціально-правове регулювання забезпечення соціального захисту учасників бойових дій перебуває у стані формування та вдосконалення.

Водночас слід звернути увагу на недоліки соціально-правового забезпечення учасників бойових дій – прогалини у нормативному регулюванні діяльності уповноважених державою органів, на які покладено обов'язки із забезпечення таких прав, відсутність контролю за їх наданням та забезпеченням, надання учасникам бойових дій низки пільг, що фактично мають декларативний характер і лише створюють видимість про захист з боку держави таких осіб тощо. Недосконалість чинного законодавства у сфері правового забезпечення соціального захисту учасників бойових дій в Україні призводить до неналежної реалізації таких прав, що відображається на рівні довіри до державних інституцій.

Повернення учасників бойових дій і їхній соціально-правовий захист є викликом перед кожною громадою,

© Мустафаєв Юсуф, 2025

оскільки досвід вирішення зазначеної проблеми в українському суспільстві відсутній, що і породжує актуальність порушеної проблеми. Пошук практичних механізмів вирішення проблеми соціально-правового захисту, шляхом актуалізації всіх наявних ресурсів, які існують на державному та місцевому рівні, стає пріоритетним завданням для міністерств, інших органів центральної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, неурядових громадських організацій тощо.

Міністерство соціальної політики України та Міністерство у справах ветеранів України наразі розбудовують систему соціально-правового захисту учасників бойових дій та членів їхніх родин, розробляє інструменти та механізми соціальної роботи з особами, які повернулися із зони бойових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук нових можливостей соціально-правового захисту учасників бойових дій здійснюється відповідно до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" (1993), "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" (2021), "Про основи національної безпеки України" (2018), "Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист" (1998), "Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їх сімей" (2004), "Про військовий обов'язок та військову службу" (1992), "Про Збройні сили України" (1992), "Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни" (2004) та інших законодавчих та нормативних документів, що складають законодавче підґрунтя соціально-правового захисту учасників бойових дій.

Із 2014 року проблематика соціально-правового захисту учасників бойових дій стала об'єктом наукових інтересів дослідників.

У сучасній українській науці здійснено осмислення процесу соціальної роботи та соціальної педагогіки з військовослужбовцями. Зокрема, Бортняк К. В., Макарова Т. П. (2024), Бриндіков Ю. Л. (2019) вивчали технології соціально-педагогічної роботи з військовими та членами їхніх сімей, наголошуючи на формах і методах комплексної підтримки. Логвінова О. Г. (2018), Мота А. Ф., Гринько Р. В., Петреченко С. А. (2022) зосередили увагу на особливостях соціальної роботи в умовах тривалого конфлікту, визначаючи ефективні напрями і технології допомоги. Кондратенко О. О. (2019), Гордієнко Є. П. (2018 а, б) розкривали історичні аспекти становлення військово-соціальної роботи та залучали зарубіжний досвід. Герасименко О. В. (2023) акцентував на сучасних викликах і перспективах інтеграції соціальної підтримки військових у систему державної політики.

Теоретичні та методичні засади дослідження соціально-правового захисту населення загалом розробляли Джус О. А. (2023), Гусак Н. О. (2019). Вони приділяли увагу питанням соціальної політики та державних гарантій. У контексті саме учасників бойових дій Попков Б. О. (2023) вивчав адміністративно-правові механізми соціального захисту ветеранів, Статівка Н. В. (2021) акцентувала на проблемах соціальної адаптації та інтеграції військовослужбовців у мирне життя. У зв'язку із цим актуальними залишаються питання розгляду проблем реалізації соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні та потенціал використання зарубіжного досвіду.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану соціально-правового захисту учасників бойових дій в

Україні, виявлення основних проблем його реалізації та визначення можливостей адаптації й впровадження ефективних зарубіжних практик з метою підвищення якості та дієвості державної підтримки ветеранів війни.

Головні **завдання** дослідження:

- проаналізувати чинну нормативно-правову базу України, що регламентує соціальний і правовий захист учасників бойових дій, та визначити її сильні та слабкі сторони;
- виявити основні проблеми та бар'єри, що перешкоджають ефективній реалізації соціально-правового захисту ветеранів війни в умовах триваючого збройного конфлікту;
- оцінити можливість адаптації зарубіжних моделей і механізмів соціально-правового захисту до українських реалій з урахуванням соціально-економічних, правових та культурних особливостей;
- запропонувати рекомендації щодо вдосконалення законодавства, інституційної структури та інструментів соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні.

Методи

У процесі опрацювання теми застосовано комплекс взаємопов'язаних методів, які відповідають поставленій меті та завданням дослідження. По-перше, використано теоретичні методи, що передбачали правовий аналіз соціально-правового захисту. По-друге, проведено узагальнення та систематизацію наукових і практичних даних з метою структурування вітчизняного та зарубіжного досвіду, що дало змогу виявити ефективні моделі та механізми, які можуть бути адаптовані до українських умов. По-третє, здійснено оцінку потреб та проблем, з якими стикаються учасники бойових дій під час реалізації права на соціальний захист. Для цього було опрацьовано статистичні дані, нормативно-правові документи, матеріали звітів державних органів та громадських організацій. Застосовано методи аналізу, синтезу та моделювання, що дозволили сформулювати рекомендації щодо оптимізації законодавчих норм і практичних механізмів підтримки учасників бойових дій.

Результати

Починаючи з квітня 2014 року, внаслідок проведення антитерористичної операції (АТО) на сході України, в державі з'явилася нова соціально вразлива група – учасники АТО, які потребували належної державної підтримки та допомоги. У квітні 2018 року, після трансформації формату операції з АТО в операцію Об'єднаних сил (ООС), до вже існуючої категорії учасників АТО додався нова – учасники ООС.

Подальший розвиток подій, зокрема початок широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року, став підставою для запровадження в країні воєнного стану відповідно до Указу Президента України № 64/2022. У березні того ж року було ухвалено Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення правил визначення категорій осіб, визнаних ветеранами війни, та членами сімей загиблих захисників" № 2121-IX від 15.03.2022, яким суттєво розширено перелік осіб, що належать до учасників бойових дій. До нього включено, зокрема, добровольців територіальної оборони, членів добровольчих формувань територіальних громад, а також осіб, які брали безпосередню участь у заходах із захисту України та її населення від збройної агресії з боку російських військ.

Водночас варто підкреслити, що добровольці не набувають статусу учасника бойових дій. Згідно із Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII, вони можуть претендувати на статус інваліда війни, а якщо

такі особи працювали в установах, організаціях або на підприємствах, – на статус учасника війни.

У межах цього дослідження розглядатимуться проблеми осіб зі статусом УБД. Понятійний апарат визначається наступним чином. Учасники бойових дій – це громадяни, які виконували бойові завдання із захисту держави у складі військових частин та з'єднань усіх родів

і видів Збройних Сил, діючої армії чи флоту, у партизанських формуваннях, підпіллі та інших військових об'єднаннях як у період воєнних дій, так і в мирний час.

У табл. 1 наведемо характеристику поняття "учасник бойових дій" за допомогою дослідження Коваль, В. П. (2018) про елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Таблиця 1

Основна характеристика поняття "учасник бойових дій"

Критерії	Зміст
Юридичне визначення (Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей")	Особа, яка брала безпосередню участь у виконанні бойових завдань із захисту держави в складі Збройних сил або інших військових формувань, під час військових конфліктів, воєн або інших операцій
Складові категорії (Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей")	Військовослужбовці Збройних Сил, Національної гвардії, прикордонники, добровольці, учасники територіальної оборони, партизани, підпілляники
Період участі (Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей")	Можуть бути як у мирний час (в окремих операціях), так і в період війни чи збройного конфлікту
Функціональні обов'язки (Коваль, В. П. (2018))	Виконання бойових завдань, захист територіальної цілісності та суверенітету, участь у військових операціях, підтримка безпеки держави
Права і гарантії (Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей")	Право на соціальний захист, пільги, медичне обслуговування, реабілітацію, пенсійне забезпечення, визнання статусу ветерана війни
Соціальний статус (Автушенко, І. Б. (2019))	Визнання державою як окремої демографічної групи, що потребує особливої уваги та підтримки через специфіку служби та ризики для здоров'я і життя
Психологічний аспект (Автушенко, І. Б. (2019))	Сприяння у подоланні посттравматичних стресових розладів, адаптації до цивільного життя, психологічна реабілітація
Історичний контекст (Попков, Б. О. (2023))	Поняття сформувалося у контексті воєнних конфліктів та операцій, що визначають межі та умови участі особи у бойових діях
Міжнародні стандарти	Відповідає критеріям, визначеним у міжнародному гуманітарному праві, Конвенціях Женеві, які регулюють статус учасників бойових дій та їхній захист
Особливі умови в Україні (Попков, Б. О. (2023))	Враховання особливостей збройного конфлікту на Сході України, статус учасників Операції Об'єднаних сил (ООС), розширення категорій відповідно до законодавства

Таким чином, поняття "учасник бойових дій" охоплює широкий спектр осіб, які безпосередньо залучені до захисту держави у військових конфліктах та операціях. Поняття "учасник бойових дій" має комплексний юридичний, соціальний і психологічний характер, що відображає специфіку військової служби, ризики для здоров'я і життя, а також потребу у спеціальному соціальному захисті.

Як визначає Автушенко І. Б. (2019) соціальний захист учасників бойових дій розглядається як комплекс організаційних, економічних та соціальних заходів, які реалізуються державними органами для забезпечення підтримки ветеранів та гарантування реалізації їхніх соціальних прав. Правовою основою будь-яких відносин у цій сфері виступають нормативно-правові акти. Специфіка соціального захисту учасників бойових дій розглянута Боршняком К. В., Макаровою Т. П. (2024) полягає у тому, що вони мають гарантоване законом право на задоволення соціальних потреб і одержання передбачених державою пільг та допомоги, що регулюються окремими спеціалізованими законодавчими актами.

Як зазначає Александров Д. О. (2025), у сучасних умовах повномасштабної війни соціальна робота з цією категорією населення набуває нових змістових орієнтирів. Дослідник підкреслює, що військовослужбовці та ветерани не є однорідною групою клієнтів, а отже потребують диференційованого підходу до соціальної підтримки. Особливої уваги, на його думку, заслуговують комбатанти, які зазнали фізичної й психологічної травматизації та мають ризики соціальної дезадаптації.

Александров Д. О. акцентує на необхідності розширення спектра соціальних послуг, спрямованих не лише на підтримку боєздатності під час служби, а й на реабілітацію, реадaptaцію та ресоціалізацію після демобілізації. Важливою складовою соціальної роботи вчений вважає допомогу членам родин військовослужбовців, оскільки проблеми, з якими стикаються їхні сім'ї, мають інший характер порівняно із сім'ями цивільних громадян.

За юридичною силою нормативно-правові акти, які регламентують соціальний захист учасників бойових дій, можна поділити на закони та підзаконні нормативні документи, серед яких – укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші офіційні розпорядження.

Ключовим правовим документом, що визначає основні засади соціального забезпечення осіб, які брали участь у бойових діях, є Конституція України. У ст. 17 Основного Закону закріплено, що держава гарантує соціальний захист громадян України, які проходять службу у Збройних Силах та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Це положення лежить в основі подальшого розвитку спеціального законодавства, яке деталізує та конкретизує різні напрями соціальної підтримки цієї категорії населення. Конституційна норма фактично закріплює обов'язок держави надавати допомогу та приділяти особливу увагу захисту прав військовослужбовців і їхніх родин, що повністю відповідає міжнародним і європейським стандартам, закріпленим, зокрема, у Загальній декларації прав людини, Європейській соціальній хартії та інших міжнародних актах.

Важливу роль у системі нормативно-правового регулювання відіграють кодекси України, які охоплюють окремі напрями соціального забезпечення. Так, у Податковому кодексі України передбачені пільги щодо сплати податків для учасників бойових дій, Житловий кодекс України регламентує порядок забезпечення їх житлом, а Земельний кодекс України визначає механізм надання земельних ділянок для особистого користування.

Серед спеціальних законів провідне місце займає Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", який встановлює систему державних гарантій для ветеранів та містить понад двадцять різних видів пільг і допомог. До них належать: безоплатне отримання лікарських засобів і медичних препаратів за рецептами, 100 % оплата лікарняних незалежно від трудового стажу, збереження робочого місця у разі скорочення штату, забезпечення житлом та земельними ділянками для індивідуального будівництва чи ведення господарства, право на ремонт житла та пільги на паливо. Крім того, цим законом закріплено правові механізми соціального партнерства у сфері захисту прав ветеранів.

Ще одним вагомим нормативним актом є Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей". Він визначає єдину систему гарантій у цій сфері, створює умови для належного виконання військовослужбовцями свого конституційного обов'язку та охоплює економічні, соціальні й політичні аспекти їхнього життя. Зокрема, ст. 15 цього Закону встановлює порядок виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцям у день демобілізації, а також передбачає виплати у разі загибелі або втрати працездатності незалежно від звання, окладу чи тривалості служби.

Крім того, правове регулювання у сфері соціального захисту доповнюють інші законодавчі акти, які безпосередньо або опосередковано стосуються ветеранів, зокрема Закон України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні", норми якого гармонізовані з міжнародними стандартами у цій галузі.

Фінансова база соціального забезпечення учасників бойових дій визначається нормами Бюджетного кодексу України та положеннями Закону України "Про Державний бюджет України на 2025 рік". Виділення та використання коштів на ці потреби відбувається через спеціальні програми, реалізацію яких координують як центральні органи виконавчої влади, так і місцеві адміністрації.

Водночас низка як українських фахівців, так і зарубіжних дослідників акцентують, що значна частина норм у сфері соціально-правового захисту ветеранів та осіб з інвалідністю має декларативний характер і не забезпечує повної реалізації конституційних прав. Зокрема, українські науковці Логвінова О. Г. (2018) аналізує ефективність системи соціального захисту та вказує на її недостатню адресність. Гусак Н. О. (2019) досліджує соціальну підтримку військових і ветеранів у контексті інтеграції в громади. Бриндіков Ю. Л. (2019) звертає увагу на потребу комплексної реабілітації учасників бойових дій. Серед зарубіжних науковців варто виокремити Kaylo R. I. (2023), що підкреслює брак реальних механізмів правової підтримки ветеранів у законодавстві. До J., Samuels S. (2020) вивчають адаптацію військових із травмами до цивільного життя, а Reis J., Menezes S. (2019) аналізують проблеми соціальної інклюзії ветеранів із посттравматичними розладами.

Окрему роль у цій сфері відіграє Закон України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні", який містить базові визначення та принципи, що формують підхід до відновлення здоров'я, соціального статусу та психологічної рівноваги людей, зокрема тих, хто пройшов бойові дії. Фактично, цей закон визначає комплекс заходів, спрямованих на повернення учасників бойових дій до максимального повноцінного життя.

В Україні діє значна кількість реабілітаційних установ різних форм власності, метою яких є допомога людям з інвалідністю в адаптації та інтеграції до повноцінного життя в суспільстві. Науковці Мазуренко Л. І. (2023), Макарова Т. П. (2024), Мота А. Ф., Гринько Р. В. (2022) підкреслюють, що завдяки багатопрофільності та міждисциплінарному підходу ці заклади пропонують широкий спектр відновлювальних послуг, враховуючи індивідуальні потреби, вік, стать та медичний стан пацієнтів. Однак на загальнодержавному рівні досі не сформовано єдиної та комплексної системи реабілітаційної інфраструктури, здатної забезпечити стабільний доступ до якісних і сучасних послуг, обладнання та програм відновлення, з урахуванням специфіки воєнних дій на території країни.

Тривала окупація окремих територій призводить до втрати значної частини медичної та відновлювальної інфраструктури. У зв'язку з постійним зростанням кількості військових, які отримали інвалідність унаслідок бойових дій, розбудова військово-медичних закладів і модернізація наявних об'єктів набувають стратегічного значення та потребує активного фінансування з боку держави та залучення додаткових інвестицій від місцевих органів влади й приватних партнерів.

Герасименко О. В. (2023) зазначає, що саме соціальне страхування є особливо важливим елементом системи підтримки ветеранів, оскільки воно покликано компенсувати ризики, пов'язані з їхньою службою. Попри наявність чинних законів – "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування", "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття", "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" – експерти, зокрема Гордієн Є. П. (2018), вважають їх недостатніми для сучасних умов. Серед ключових напрямів розвитку правової бази пропонується запровадити механізми, що забезпечать солідарну відповідальність держави та органів місцевого самоврядування за страхування життя учасників бойових дій та передбачає точний фінансовий розрахунок і закладання необхідних коштів у бюджети відповідних рівнів. Уже існують приклади впровадження муніципальних моделей страхування, коли комунальні або неприбуткові страхові компанії укладають договори страхування життя військовослужбовців – як тих, що вже беруть участь у бойових діях, так і потенційних учасників.

Питання пенсійного забезпечення врегульоване законами "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб", причому останній документ має визначальне значення у цій сфері.

До підзаконних актів, що регламентують соціальний захист ветеранів, належать укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, накази міністерств і рішення органів місцевого самоврядування. Серед них – укази, ухвалені після 2014 року, такі як "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності України", "Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної

ситуації в Донецькій та Луганській областях", "Про заохочення військовослужбовців-учасників антитерористичної операції" та інші.

У підсумку можна зазначити, що в Україні вже сформована нормативно-правова база, яка закладає організаційні засади соціально-правового захисту учасників бойових дій, однак її практична реалізація потребує по-

дальшого вдосконалення та адаптації до викликів воєнного часу. Дослідження чинного нормативно-правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій виявило низку серйозних прогалин, що виходять за межі існуючих законодавчих норм. Розглянемо проблеми реалізації соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні в табл. 2.

Таблиця 2

Соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні: ключові проблеми реалізації

Проблема	Зміст	Приклади та прояви
Відсутність комплексного правового регулювання для окремих категорій військових	Немає повного пакету законодавчих норм, що охоплював би всі категорії військових, включаючи зниклих безвісти та військовополонених	Відсутні чіткі норми щодо соціальних виплат сім'ям військових, які вважаються зниклими безвісти; неврегульоване питання збереження пільг для військовополонених після повернення
Недостатня законодавча база для підтримки зниклих безвісти та військовополонених	Чинні акти не передбачають повного переліку прав і механізмів їх реалізації для цих категорій	Родини зниклих безвісти часто не можуть оформити соціальну допомогу через відсутність статусу; військовополонені після звільнення не отримують достатньої реабілітації
Відсутність нормативно закріплених стандартів соціально-психологічної реабілітації	Не розроблено єдиної державної системи психологічної допомоги ветеранам	Різні регіони пропонують нерівноцінні програми допомоги; у сільських районах практично відсутні психологи, які працюють із ветеранами
Нерівність у доступі до пільг і соціальних гарантій	Пільги та компенсації розподіляються нерівномірно, деякі ветерани взагалі їх не отримують	Пільги на проїзд або оплату комунальних послуг доступні лише учасникам АТО / ООС, але не миротворцям чи ветеранам інших конфліктів
Відсутність єдиного підходу до визначення пріоритетності допомоги	Не встановлено чітких критеріїв, хто має отримувати допомогу в першу чергу	Черги на санаторне лікування не враховують ступінь травм чи інвалідності, а працюють за принципом "хто перший подав заявку"
Низький рівень інтеграції військових у цивільне життя	Після демобілізації військові залишаються без підтримки щодо працевлаштування, освіти, житла	Ветеран з бойовим досвідом не може знайти роботу за спеціальністю через відсутність цивільної кваліфікації
Брак цілісної системи підтримки після демобілізації	Підтримка надається епізодично, без довгострокових програм	Відсутність програм перекваліфікації, тривалих програм психологічної адаптації
Неврахування специфічних потреб ветеранів при плануванні соціальних програм	Програми часто не адаптовані до реальних потреб військових	Забезпечення житлом не враховує потреби осіб з інвалідністю, відсутні безбар'єрні умови
Недостатня взаємодія держави з волонтерськими та громадськими організаціями	Співпраця має несистемний і формальний характер	Волонтерські центри надають допомогу окремо, без координації з місцевими органами соцзахисту
Відсутність чітких механізмів співпраці органів влади, бізнесу та громадськості	Не створено інституційних платформ для спільної роботи	Бізнес, готовий допомагати ветеранам, не має доступу до офіційних державних програм працевлаштування
Недостатнє правове регулювання діяльності волонтерських структур	Волонтерські організації діють на основі власних статутів, без чіткої державної підтримки	Відсутність податкових пільг для волонтерів; складні процедури отримання офіційного статусу
Втрата права на спеціалізовану медичну допомогу після звільнення зі служби	Після демобілізації ветерани переходять до системи цивільної медицини, яка не завжди враховує їх специфічні потреби	Відсутність лікування ПТСР за військовими стандартами; немає доступу до спеціалізованого обладнання
Відсутність спеціалізованих медичних центрів для постслужбової підтримки	Немає достатньої кількості установ, де можна пройти комплексну реабілітацію	У більшості областей відсутні центри для ветеранів, а існуючі перевантажені
Обмежені фінансові ресурси та брак інвестицій у сферу реабілітації	Недостатнє фінансування державних програм соціального захисту	Брак коштів на психологічну реабілітацію; скорочення фінансування санаторіїв для ветеранів
Залежність від нестабільної допомоги донорів і міжнародних організацій	Частина програм реалізується тільки завдяки грантам, що не гарантує їх довготривалість	Після завершення грантового фінансування програми підтримки ветеранів припиняють роботу

Таким чином, можна сказати, що, законодавство не повною мірою охоплює питання підтримки військовослужбовців, а також не встановлює єдиних стандартів соціально-психологічної реабілітації для ветеранів.

Як зазначає Джус О. А. (2023), суттєвим недоліком чинної моделі пільг є нерівномірний розподіл соціальних гарантій – вони не охоплюють усіх категорій осіб,

які мають право на підтримку. У результаті така система не здатна забезпечити учасникам бойових дій гідний рівень життя. Для подолання цього необхідно запровадити цілісну систему соціальних норм і гарантій, що сприятиме повноцінній інтеграції військових у цивільне життя та дозволить їм реалізувати свій потенціал у мирний час.

Важливим завданням є удосконалення законодавчої бази, що регламентує діяльність волонтерських організацій, які відіграють ключову роль у забезпеченні потреб ветеранів. Необхідно розробити механізми, що дозволять органам влади різних рівнів – як центральним, так і місцевим – ефективно взаємодіяти з бізнесом, громадськими ініціативами, волонтерами та міжнародними партнерами для створення розвиненої системи реабілітації та соціальної адаптації учасників бойових дій.

Окремої уваги, як зазначає Кондратенко О. О. (2019), потребує проблема демобілізованих військовослужбовців: після завершення служби вони автоматично переходять до статусу цивільних, втрачаючи право на низку спеціалізованих військових програм допомоги. Такий підхід позбавляє їх можливості отримувати своєчасну та кваліфіковану медичну підтримку при лікуванні посттравматичних розладів та захворювань, що виникли внаслідок військової служби. Створення спеціалізованої системи постслужбової допомоги дозволить уникнути цієї проблеми та забезпечити ветеранам безперервну підтримку.

Наукові джерела світового досвіду в цій сфері (автори Статівка Н. В., 2021), Сахно С. В., Беліменко О. О. (2020). Шопіна І. М., Коропатнік І. М. (2019)) дозволяють знайти ефективні механізми захисту прав ветеранів, які сприяють їхній успішній соціальній інтеграції та реабілітації. У цьому контексті аналіз соціально-правових моделей захисту в провідних країнах світу, таких як США, Канада, Німеччина, Велика Британія, Ізраїль, Франція та Японія, відкриває широкі можливості для адаптації і впровадження кращих практик в Україні.

У своїх працях Захаріна Т. І. (2023 а, б, с, d) системно розглядає соціально-правові та інституційні аспекти підтримки ветеранів гібридної війни в Україні. Зокрема, у статті "*Напрями соціальної роботи з ветеранами гібридної війни*" (2023) авторка аналізує ключові вектори соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями, наголошуючи на необхідності міжвідомчої взаємодії. У роботі "*Соціально-інституційні характеристики реінтеграції ветеранів гібридної війни*" (2023) вчена досліджує роль державних і громадських інституцій у процесі повернення ветеранів до цивільного життя. Стаття "*Реінтеграція військовослужбовців як складова соціальної політики та соціальної роботи*" (2023) присвячена визначенню місця реінтеграційних практик у ширшій системі соціальної політики України, з акцентом на комплексність і сталість підтримки. У праці "*Аналіз практик і проектів соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни в умовах сучасного українського соціуму*" (2023) авторка розглядає конкретні приклади вітчизняних і міжнародних програм, оцінюючи їх ефективність у контексті адаптації ветеранів. Таким чином, дослідження Захаріної сфокусовані на вивченні механізмів і моделей соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни, їхнього інституційного забезпечення та ролі соціальної роботи у формуванні сучасної ветеранської політики України.

Водночас, для вдосконалення національної системи підтримки учасників бойових дій корисним є звернення до міжнародного досвіду, де реалізуються різноманітні моделі соціальної допомоги, психологічної підтримки, професійної адаптації та правового захисту ветеранів. Аналіз таких практик дозволяє виділити ефективні механізми і підходи, які можуть бути адаптовані до українських умов, що сприятиме підвищенню якості соціально-правового захисту учасників бойових дій та їх повноцінній реінтеграції у суспільство.

Burtin O. (2020) зазначає, що в США соціально-правовий захист ветеранів має довгу історію та добре

розвинену систему, яка включає комплексний пакет пільг, медичного обслуговування, реабілітації та психологічної підтримки. Федеральне агентство – Департамент у справах ветеранів (VA) – забезпечує ветеранам доступ до безкоштовної або пільгової медичної допомоги, пенсійного забезпечення, допомоги з працевлаштування, освіти, а також програм реінтеграції у цивільне життя. Особливу увагу приділяють лікуванню посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та реабілітації інвалідів війни. Українському законодавству варто врахувати цей досвід, розвиваючи спеціалізовані установи та комплексні послуги для ветеранів. У свою чергу в Канаді є розвинена модель підтримки військовослужбовців і ветеранів, орієнтована на індивідуалізований підхід. Соціальні програми включають не лише матеріальну допомогу, а й значну увагу до психологічної реабілітації, освіти і професійної перепідготовки. Канада також успішно інтегрує ветеранів у цивільне суспільство, залучаючи їх до волонтерства та громадських ініціатив. В Україні доцільно запровадити механізми індивідуального планування соціальної підтримки з урахуванням особистих потреб кожного ветерана.

Dennis A. F., Marian P., Drew H., Bart K. Holland, William E. Halperin (Dennis et al., 2017) розглядають досвід Німеччини, Великої Британії та Франції. Німеччина пропонує своїм ветеранам широкий спектр соціальних гарантій, що включає медичне обслуговування, пенсійні виплати, забезпечення житлом і працевлаштування. Важливим елементом є система реабілітації, що тісно інтегрована з державними медичними установами. У Німеччині також діє чітке законодавче регулювання статусу ветеранів та їх прав. Україна може адаптувати подібну модель законодавчої чіткості й підвищити координацію між різними гілками влади для покращення соціального захисту.

Велика Британія реалізує комплексний підхід до підтримки військових та ветеранів, у тому числі через державні і громадські організації. Особливу увагу приділяють реабілітації ветеранів, які мають інвалідність або психологічні травми, а також розвитку служб підтримки у сфері ментального здоров'я. Важливою є система інформаційної підтримки, що забезпечує ветеранів актуальною інформацією щодо їхніх прав та можливостей. Україна може використати британський досвід у створенні інформаційних порталів та гарячих ліній підтримки. У Франції ветерани мають право на пенсійне забезпечення, медичне лікування, житлову підтримку та реабілітацію. Держава активно співпрацює з асоціаціями ветеранів, залучаючи їх до формування політики соціального захисту. Значну увагу приділяють соціальній інтеграції та збереженню гідності ветеранів у суспільстві. Для України це є прикладом побудови ефективної взаємодії між владою і громадськими організаціями у сфері соціальної підтримки.

Dobrovolskyi S. (2024), розглядаючи досвід соціально-правового захисту військових Ізраїлю, визначає, що ветеранам надаються широкий спектр соціальних пільг, а також особлива увага приділяється психологічній реабілітації та адаптації після служби. Велика роль відводиться залученню ветеранів до громадських ініціатив та професійної підготовки. Українська система може взяти на озброєння ізраїльські методики комплексної соціальної адаптації, особливо у контексті сучасних військових викликів. Так само досвід Японії має специфічну систему соціально-правового захисту для ветеранів, акцентуючи увагу на довготривалій медичній реабілітації та соціальній адаптації. Ветерани отримують допомогу у вигляді медичних послуг, пенсій, а також психологічної підтримки,

з урахуванням вікових особливостей та стану здоров'я. Особливістю є тісна співпраця державних і приватних закладів охорони здоров'я для забезпечення якісної допомоги. Україна може запровадити схожі механізми для комплексної підтримки ветеранів у різних вікових категоріях.

Таким чином, зарубіжний досвід є цінним джерелом ідей та практик, які можуть значно покращити соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні. Проте для успішної адаптації потрібен індивідуальний підхід, що враховує особливості українського суспільства, законодавства та економіки. Співпраця держави, громадських організацій та міжнародних партнерів є ключовим фактором у впровадженні ефективних і стійких механізмів підтримки ветеранів у нашій країні.

Згідно з дослідженнями Герасименко О. В. (2023), Джус О. А. (2023), Мота А. Ф., Гринько Р. В., Петrenchенко С. А. (2022), Мазуренко Л. І. (2023), Макарова Т. П. (2024), Попкова Б. О. (2023) можна зробити висновки, що Україна перебуває у складному соціально-економічному становищі, зокрема через тривалу військову агресію, економічні виклики та обмежені державні ресурси. Тому адаптація зарубіжних моделей соціально-правового захисту потребує реалістичної оцінки бюджетних можливостей країни. Наприклад, американська модель з її масштабним

фінансуванням ветеранів та розгалуженою системою медичної допомоги є дуже дорогою, що у поточних українських умовах є проблематичним для повного копіювання. Водночас окремі елементи, такі як створення спеціалізованих центрів реабілітації або програм професійної адаптації, можуть бути поступово впроваджені в Україні з використанням міжнародної допомоги та партнерств. Важливо враховувати соціальну структуру населення, рівень зайнятості ветеранів та потребу у створенні нових робочих місць для ефективної інтеграції.

Зарубіжні країни часто мають більш розвинену та послідовну законодавчу базу, що детально регламентує права ветеранів, механізми надання пільг і соціальних послуг. Українське законодавство у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців перебуває у стадії активного розвитку, проте має значні прогалини, особливо у питаннях реалізації прав і контролю за виконанням норм. Для адаптації європейських та північноамериканських практик необхідне поступове вдосконалення законодавчої бази, створення прозорих механізмів взаємодії між державними органами та громадськими структурами. У табл. 3 розглянемо рекомендації щодо вдосконалення соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні на основі зарубіжного досвіду.

Таблиця 3

Рекомендації щодо вдосконалення соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні на основі зарубіжного досвіду

Напрямок вдосконалення	Поточна ситуація в Україні	Зарубіжний досвід	Рекомендації для України	Приклад з країни
Законодавче регулювання	Фрагментарне законодавство з численними прогалинами	Комплексні закони з чітким визначенням прав та обов'язків ветеранів	Розробити єдиний всеохопний закон про соціально-правовий захист, що об'єднає пільги, соціальні гарантії та реабілітацію	США: Закон про ветеранів (Veterans Affairs)
Інституційна структура	Розпоршені функції різних органів, відсутність координації	Централізовані агентства, які координують усі види підтримки ветеранів	Створити централізований орган із повноваженнями координації всіх програм підтримки учасників бойових дій	Канада: Veterans Affairs Canada
Психологічна реабілітація	Недостатній розвиток послуг психологічної підтримки	Системні програми психологічної допомоги з фахівцями та групами підтримки	Впровадити комплексні програми психосоціальної реабілітації з акцентом на післявоєнний стресовий розлад (ПТСР)	Велика Британія: Combat Stress
Професійна адаптація та працевлаштування	Обмежені можливості для перекваліфікації та працевлаштування ветеранів	Спеціалізовані програми підготовки та підтримки в пошуку роботи	Розробити державні програми перекваліфікації, створити платформи з працевлаштування ветеранів	Австралія: Defence Employment Program
Фінансування та соціальні гарантії	Недостатнє та нестабільне фінансування	Державні бюджети з довгостроковими гарантіями фінансування	Забезпечити сталий бюджет з прозорим механізмом контролю та залученням міжнародної підтримки	Німеччина: Bundeswehr Sozialwerk
Взаємодія з громадськими організаціями	Недостатня співпраця з волонтерами та НУО	Тісна координація з волонтерськими та ветеранськими організаціями	Розробити нормативи для співпраці між державою, бізнесом та громадськими структурами	США: Public-Private Partnerships
Медичне забезпечення та реабілітація	Обмежена кількість спеціалізованих центрів, нерівномірний доступ	Мережа сучасних реабілітаційних центрів, телемедицина	Розширити мережу реабілітаційних центрів, впровадити дистанційні медичні послуги для ветеранів	Ізраїль: IDF Rehabilitation Centers
Моніторинг та оцінка ефективності	Відсутність системи оцінювання програм	Регулярний моніторинг та оцінка ефективності зворотного зв'язку	Запровадити систему регулярного моніторингу, аналітики та громадського звітування щодо програм підтримки	Норвегія: Veterans Support Evaluation

Таким чином, адаптація зарубіжних моделей вимагає гнучкості та поетапного підходу, що дозволить врахувати наявні обмеження та пріоритети України. Серед позитивних аспектів – можливість використання досвіду організації комплексної реабілітації, ефективного залучення громадських організацій, розвитку програм психологічної підтримки та профорієнтації. Проте виклики включають нестачу фінансових ресурсів, нерівномірність розвитку інфраструктури в різних регіонах, а також потребу у підготовці кваліфікованих кадрів для реалізації нових програм. Важливо також враховувати необхідність зміни суспільних установок та підвищення обізнаності як самих ветеранів, так і широкої громадськості про доступні соціальні послуги.

Дискусія і висновки

Отже, соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні є надзвичайно важливою складовою державної політики, спрямованої на підтримку осіб, що брали участь у захисті Батьківщини. Незважаючи на значні зусилля законодавців та органів влади, система соціального захисту залишається недостатньо ефективною через ряд проблем, серед яких – відсутність комплексного правового регулювання для окремих категорій військових, нерівність у доступі до соціальних гарантій, а також низький рівень координації між державними інституціями та громадськими організаціями.

Однією з ключових проблем є недостатнє врахування специфічних потреб учасників бойових дій після демобілізації, зокрема у сфері психологічної реабілітації, медичної допомоги та соціальної адаптації. Відсутність єдиних стандартів і комплексної системи підтримки призводить до соціальної ізоляції багатьох ветеранів та ускладнює їх інтеграцію в цивільне життя. Неврегульованість взаємодії між державою, волонтерськими структурами, бізнесом та міжнародними організаціями також стримує розвиток ефективних механізмів допомоги.

З огляду на ці виклики, надзвичайно важливим є використання позитивного зарубіжного досвіду у сфері соціально-правового захисту ветеранів. Аналіз міжнародних моделей засвідчує, що комплексний підхід, який поєднує чітке законодавче регулювання, централізовану інституційну координацію, сталий фінансовий механізм та широку мережу психологічної і соціальної підтримки, сприяє створенню дієвої системи допомоги учасникам бойових дій.

Українська практика може бути значно вдосконалена шляхом адаптації таких елементів зарубіжного досвіду, як створення єдиного нормативно-правового акту, що регулює соціальний захист ветеранів, формування спеціалізованих структур з координації допомоги, розвиток програм професійної реабілітації і працевлаштування, а також залучення громадських організацій і бізнесу у процес соціальної підтримки. Важливим є також впровадження системи моніторингу і оцінки ефективності цих програм для їх постійного удосконалення.

Отже, використання міжнародних практик і розробка адаптованих до українських реалій механізмів соціально-правового захисту учасників бойових дій створить передумови для підвищення якості життя ветеранів, зміцнення їх соціальної інтеграції та забезпечення їх гідної підтримки з боку держави. Це стане важливим кроком у побудові справедливого, соціально орієнтованого суспільства, яке належним чином цінує і підтримує своїх захисників.

Перспективи подальших досліджень у сфері соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні полягають у поглибленому вивченні ефективності впроваджених законодавчих і соціальних механізмів, а

також у розробці інноваційних підходів до реабілітації, адаптації та інтеграції ветеранів у цивільне життя. Особлива увага потребує аналіз впливу сучасних викликів, зокрема наслідків воєнних дій та психологічних травм, на потреби цієї категорії громадян. Важливо також дослідити моделі успішної взаємодії державних структур, громадських організацій і бізнесу для створення комплексної системи підтримки. Подальші наукові пошуки можуть сприяти розробці адаптованих рекомендацій щодо удосконалення нормативно-правової бази та практичних інструментів соціального захисту, що забезпечить підвищення якості життя учасників бойових дій і зміцнення соціальної стабільності в країні.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Александров Д. О. (2025). Особливості соціальної роботи з військовослужбовцями та ветеранами війни. *Матеріали X Всеукраїнської міжнародної участю науково-практичної конференції* (14–15 березня 2025 року, Київ), 11–13.
- Автушенко, І. Б. (2019). Система соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України як гарантія безпеки держави. *Історія науки і біографістика*, 2, 123–125. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&2_S21STR=INB_Title_2019_2_4
- Бриндіков, Ю. Л. (2019). *Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб* [Автореферат дис. ... д-ра пед. наук]. Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка.
- Бортняк, К. В., & Макарова, Т. П. (2024). Сучасний стан адміністративно-правової системи соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*, 35(74), 2, 130–139. https://www.researchgate.net/publication/3811533061_SUCASNIJ_STAN_ADMINISTRATIVNO-PRAVOVI_SISTEMI_SOCIALNOGO_I_PRAVOVOGO_ZAHISTU_VIJSKOVOSLUZBOVCIV_TA_CLENIV_IH_SIMEJ_V_UKRAINI
- Брус С., Бухта Я., & Шматко І. (2023). Система соціальної підтримки ветеранів: Хорватія, Ізраїль, Велика Британія, Сербія та Данія. *Аналітична записка* (Д. Султангалієва та Л. Галан (Ред.)). Верховна Рада України. (1993). *Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту* (Закон України № 3551-XII) <https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12>
- Верховна Рада України. (1996). Конституція України (№ 254к/96-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- Верховна Рада України. (2005). *Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні* (Закон України № 2961-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2961-15>
- Верховна Рада України. (2022). *Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України* (Закон України № 64/2022) <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022>
- Верховна Рада України. (2022). *Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорії осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих захисників і захисниць України, та надання їм соціальних гарантій* (Закон України № 2121-IX) <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-20>
- Верховна Рада України. (2025). *Про Державний бюджет України на 2025 рік* (Закон України № 1928-IX) <https://zakon.rada.gov.ua/go/4059-20>
- Гордієнко, С. П. (2018а). *Нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій. Ефективність державного управління*, 1, 117–125. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&2_S21STR=efdu_2018_1_15
- Гордієнко, С. П. (2018b). Зарубіжний досвід в організації системи соціального захисту учасників бойових дій. Теорія і практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі. *Матеріали Першої Всеукраїнської наук.-практ. конф.* https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/dis_gord_titl.pdf
- Герасименко, О. В. (2023). *Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: Практичний аспект діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки*. НДЦ ГП ЗС України. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u188/352_831164580.pdf
- Гусак Н. (2019). Етичні аспекти надання психосоціальної підтримки комбатантам. *Конференція молодих науковців "Соціальна робота та розвиток мереж соціальної підтримки"* (6 лютого 2019 року, Київ, 127–129). <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/15403>
- Джус, О.А. (2023). *Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей: загальний соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану);*

міжнародний аспект соціального захисту військовослужбовців (стандарту НАТО), 19–25. ВД "Професіонал". <https://jurkniga.ua/contents/derzhavni-garantii-zakhistu-sotsialnikh-prav-viyskovosluzhbovtstv-i-chleniv-ikh-simey.pdf?srsltid=AfmBOoqi1DyLpgxKGIewH1RXbyMRx2W319RA45FUPPVTz1OUs3ECNbp>

Захаріна, Т. І. (2023а). Напрями соціальної роботи з ветеранами гібридної війни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*, 1(52), 55–60. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.55-59>

Захаріна, Т. І. (2023б). Соціально-інституційні характеристики реінтеграції ветеранів гібридної війни. *Соціальна робота та освіта*, 10(1), 17–26. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (ТНПУ).

Захаріна, Т. І. (2023с). Реінтеграція військовослужбовців як складова соціальної політики та соціальної роботи. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, 2, 27–33.

Захаріна, Т. І. (2023д). Аналіз практик і проєктів соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни в умовах сучасного українського соціуму. *Наукові праці МАУП. Педагогічні науки*, 3(56), 10–17. <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.3.2>

Коваль, В. П. (2018). Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Адміністративне право і процес*, 11, 92–95. <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/19.pdf>

Кондратенко, О. О. (2019). *Державне регулювання соціального захисту учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей* [Дис. ... канд. наук держ. упр.]. НАДУ

Логвінова О. Г. (2018). *Соціально-педагогічна адаптація військовослужбовців, які повернулися з зони АТО, засобами соціально-психологічного тренінгу. СОЦІОПРОСТІР: Міждисциплінарний електронний зб. наук. праць із соціології та соціальної роботи*, 7, 74–78. https://www.researchgate.net/publication/356573365_SOCIAL_WORK_WITH_SERVICEMEN_AND_THEIR_FAMILIES_IN_THE_CONDITIONS_OF_LONG_CONFLICT_IN_EASTERN_UKRAINE

Мота, А. Ф., Гринько, Р. В., & Петrenchенко, С. А. (2022). Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*, 3, 161–166. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Pis_2022_3_26

Макарова, Т. П. (2024). *Особливості захисту прав військовослужбовців в Україні під час воєнного стану. Правові новели*, 22(2). http://www.legalnovels.in.ua/journal/22-2_2024/13.pdf

Мазуренко, Л. І. (2023). Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: Нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики*, 71, 223–231. http://app.nouua.od.ua/archive/71_2023/31.pdf

Попков, Б. О. (2023). *Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень*. Вид-во Ліра-К.

Статівка, Н. В. (2021). Соціально-економічне забезпечення реалізації державної політики у сфері соціального захисту учасників бойових дій. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*, 1, 208–218. <http://vdu-nuczu.net/ua/11-ukr/storinkaavtora/117-stativka-n-v-gordienko-e-p-sotsialno-ekonomichne-zabezpechennya-realizatsiji-derzhanoji-politiki-u-sferi-sotsialnogo-zakhistu-uchasnikiv-bojovikh-dij>

Сахно, С. В., & Беліменко, О. О. (2020). Проблеми соціального забезпечення військовослужбовців в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*, 5, 64–68. <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/main/article/view/87>

Шопіна, І. М., & Короватник, І. М. (2019). *Військове право*. "Алерта".

Burtin, O. (2020). Conscription, Military Interests, and Western Welfare States in the Age of Industrialized Mass Warfare. *The History of Veterans' Policy in the United States*, 45, 2(172), 239–260. <https://www.jstor.org/stable/26897907>

Do J. J., & Samuels, S. M. (2020). I am a warrior: An analysis of the military masculine-warrior narrative among U.S. Air Force officer candidates. *Armed Forces & Society*, 47(1), 25–47. <https://doi.org/10.1177/0095327x20931561>

Dobrovolskyi S. (2024). The experience of the European Union countries and the USA in providing social and legal protection of military personnel. ISSN 2078–7480. *Honor and Law*, 2, 89/2024. <http://chiz.nangu.edu.ua/article/download/309188/300720/714378>

Dennis A. F., Marian P., Drew H., Bart K. Holland, & William E. Halperin. (2017). The Health and Social Isolation of American Veterans Denied Veterans Affairs Disability Compensation. *Health & Social Work*, 42(1), 7–14. <https://doi.org/10.1093/hsw/hlw051>

Federal Act on Military Insurance of 19 June 1992 (833.1 Bundesgesetz über die Militärversicherung (MVG)). https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1993/3043_3043/de

Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (101 Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft). <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de>

Kaylo R. I. (2023). SOCIAL AND LEGAL SIGNIFICANCE OF SOCIAL PROTECTION OF MILITARY SERVANTS. *Social Law*, (2), 74–80. <https://doi.org/10.32751/10.32751/2617-5967-2023-02-11>

Official website of Ministry of Defence United Kingdom. MOD National and Official Statistics by topic. <https://www.gov.uk/government/publications/mod-national-and-official-statistics-by-topic/mod-national-and-official-statistics-bytopic>

Reis J., & Menezes S. (2019). Gender inequalities in the military service: A systematic literature review. *Sexuality & Culture*, 24(3), 1004–1018. <https://doi.org/10.1007/s12119-019-09662-y>

References

Aleksandrov D. O. (2025). Features of social work with military servicemen and war veterans. *Materials of the 10th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation* (March 14–15, 2025, Kyiv), 11–13 [in Ukrainian].

Avtushenko, I. B. (2019). The system of social protection of military personnel of the Armed Forces of Ukraine as a guarantee of state security. *History of science and biography*, 2, 123–125 [in Ukrainian]. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=INB_Title_2019_2_4

Bryndikov, Yu. L. (2019) *Theory and practice of rehabilitation of military personnel participating in hostilities in the system of social services* [Dissertation for the degree of scientific degree. Dr. Pedagogical Sciences]. Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk [in Ukrainian].

Bortnyak, K. V., & Makarova, T. P. (2024). Current state of the administrative-legal system of social and legal protection of military personnel and members of their families in Ukraine. *Academic notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Legal Sciences*, 35(74), 2, 130–139 [in Ukrainian]. https://www.researchgate.net/publication/381533061_SUCASNIJ_STAN_ADMINISTRATIVNO-PRAVOVOI_SISTEMI_SOCIALNOGO_I_PRAVNOVOGO_ZAHISTU_VIJSKOVOSLUZBOVCIV_TA_CLENIV_IH_SIMEJ_V_UKRAINI

Bruce, S., Bukhta, Ya., & Shmatko, I. (2023). *Social support systems for veterans: Croatia, Israel, Great Britain, Serbia and Denmark. Analytical note*. (D. Sultangalieva and L. Galan, Eds.) [in Ukrainian].

Burtin O. (2020). Conscription, Military Interests, and Western Welfare States in the Age of Industrialized Mass Warfare. *The History of Veterans' Policy in the United States*, 45, 2(172), 239–260. <https://www.jstor.org/stable/26897907>

Constitution of Ukraine No. 254k/96-BP. (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80>

Do J. J., & Samuels S. M. (2020). I am a warrior: An analysis of the military masculine-warrior narrative among U.S. Air Force officer candidates. *Armed Forces & Society*, 47(1), 25–47. <https://doi.org/10.1177/0095327x20931561>

Dobrovolskyi. S. (2024). The experience of the European Union countries and the USA in providing social and legal protection of military personnel. ISSN 2078–7480. *Honor and Law*, 2, 89/2024. <http://chiz.nangu.edu.ua/article/download/309188/300720/714378>

Dennis A. F., Marian P., Drew H., Bart K. Holland, & William E. Halperin. (2017). The Health and Social Isolation of American Veterans Denied Veterans Affairs Disability Compensation Get Access Arrow. *Health & Social Work*, 1, 1, 7–14, <https://doi.org/10.1093/hsw/hlw051>

Federal Law on Military Insurance. (1992, June 19). 833.1 *Bundesgesetz über die Militärversicherung (MVG)*. https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1993/3043_3043/de

Federal Constitution of the Swiss Confederation (1999, April 18). 101 *Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft*. <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de>

Gordienko, E. P. (2018a). Regulatory and legal support for social protection of combatants. Effectiveness of state administration, 1, 117–125. [in Ukrainian]. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=efdu_2018_1_15

Gordienko, E. P. (2018 b). Foreign experience in organizing the system of social protection of combatants. Theory and practice of public management and administration in the 21st century. *Materials of the First All-Ukrainian Scientific-Practical Conference. conf* [in Ukrainian]. https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/dis_gord_titl.pdf

Gerasimenko, O. V. (2023). *Social support of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and their family members: practical aspects of the activities of officials of military units, territorial recruitment and social support centers*. Research Center of the Armed Forces of Ukraine, p. 13. [in Ukrainian]. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u188/352_831164580.pdf

Gusak N. (2019). *Ethical aspects of providing psychosocial support to combatants: Conference of young scientists "Social work and development of social support networks"* (pp. 127–129) [in Ukrainian]. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/15403>

Jus, O. A. (2023). *State guarantees of protection of social rights of military personnel and members of their families: general social protection of military personnel and members of their families; social protection of military personnel and members of their families in a special period (in particular during martial law); international aspect of social protection of military personnel (NATO standards)*. VD "Professional", 19–25 [in Ukrainian]. <https://jurkniga.ua/contents/derzhavni-garantii-zakhistu-sotsialnikh-prav-viyskovosluzhbovtstv-i-chleniv-ikh-simey.pdf?srsltid=AfmBOoqi1DyLpgxKGIewH1RXbyMRx2W319RA45FUPPVTz1OUs3ECNbp>

- Kaylo, R.I. (2023). Social and legal significance of social protection of military servants. *Social Law*, 2, 74–80. <https://doi.org/10.32751/10.32751/2617-5967-2023-02-11>
- Kondratenko, O.O. (2019). *State regulation of social protection of participants in the anti-terrorist operation and their family members* [Dissertation ... candidate of sciences in state administration: 25.00.02]. NAPU [in Ukrainian].
- Koval, V. P. (2018). Elements of the administrative-legal status of military personnel. *Administrative law and process*, 11, 92–95 [in Ukrainian]. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/19.pdf>
- Makarova, T. P. (2024). Peculiarities of protection of the rights of military personnel in Ukraine during martial law. *Legal novelties*, 22(2), 76 [in Ukrainian]. http://www.legalnovels.in.ua/journal/22-2_2024/13.pdf
- Mazurenko, L. I. (2023). Basic principles of state policy in the sphere of social protection of military personnel: regulatory and legal support. *Current problems of policy*, 71, 223–231 [in Ukrainian]. http://app.nuoua.od.ua/archive/71_2023/31.pdf
- Mota, A. F., Hrynko, R. V., & Petrechenko, S. A. (2022). Social protection of military personnel under martial law. *Law and society*, 3, 161–166 [in Ukrainian]. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2022_3_26
- Official website of the Ministry of Defense of the United Kingdom. (n. d.). *MOD National and Official Statistics by topic*. <https://www.gov.uk/government/publications/mod-national-and-officialstatistics-by-topic/mod-national-and-official-statistics-bytopic>
- Popkov, B. O. (2023). *Ukraine during the Russian-Ukrainian war of 2014-2023: the genesis of national resilience through the prism of scientific research*. Lyra-K Publishing House [in Ukrainian].
- Reis J., & Menezes S. (2019). Gender inequalities in the military service: A systematic literature review. *Sexuality & Culture*, 24(3), 1004–1018. <https://doi.org/10.1007/s12119-019-09662-y>
- Stativka, N. V. (2021). Socio-economic support for the implementation of state policy in the field of social protection of combatants. *Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series: State Administration*, 1, 208–218 [in Ukrainian]. <http://vdu-nuczu.net/ua/11-ukr/storinkaavtoral/117-stativka-n-v-gordienko-e-p-sotsialno-ekonomichne-zabezpechennya-realizatsiji-derzhanoji-politiki-u-sferi-sotsialnogo-zakhistu-uchasnikiv-bojovikh-dij>
- Sakhno, S. V., & Belimenko, O. O. (2020). Problems of social security of military personnel in Ukraine. *Bulletin of the Azov State Technical University. Series: Social and humanitarian sciences and public administration*, 5, 64–68, 198 [in Ukrainian]. <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/main/article/view/87>
- Shopina, I. M., & Koropatnik, I. M. (2019). *Military law. "Alerta"* [in Ukrainian]. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine. (Law of Ukraine No. 64/2022) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Clarification of the Norms Regulating the Issue of Determining Categories of Persons Recognized as War Veterans and Family Members of the Fallen Defenders of Ukraine, and Providing Them with Social Guarantees (Law of Ukraine No. 2121-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-20>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (1993). On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection (Law of Ukraine No. 3551-XII) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). On Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine (Law of Ukraine No. 2961-IV) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2961-15>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). On the State Budget of Ukraine for 2025 (Law of Ukraine No. 1928-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/4059-20>
- Zakharina, T. (2023a). Directions of social work with veterans of hybrid war. *Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 1(52), 55–60 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.55-59>
- Zakharina, T. I. (2023b). Socio-institutional characteristics of the reintegration of veterans of hybrid war. Social work and education. *Social work and education*, 10(1), 17–26. Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk (TNPU) [in Ukrainian].
- Zakharina, T. I. (2023c). Reintegration of military personnel as a component of social policy and social work. Science and education. *Scientific and practical journal of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky*, 2, 27–33 [in Ukrainian].
- Zakharina, T. I. (2023d). Analysis of practices and projects of social reintegration of veterans of hybrid war in the conditions of modern Ukrainian society. *Scientific works of the MAUP. Pedagogical sciences*, 3(56), 10–17 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.3.2>

Отримано редакцією журналу / Received: 16.09.25
Прорецензовано / Revised: 06.10.25
Схвалено до друку / Accepted: 14.10.25

Yousuf MUSTAFAEV, PhD Student
ORCID ID: 0009-0007-1056-3041
e-mail: yousufmustafaev1998@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF COMBATANTS IN UKRAINE: CHALLENGES AND POTENTIAL

Background. In the context of the ongoing military aggression in Ukraine, the social and legal protection of combatants is becoming particularly relevant. Servicemen, volunteers, reservists, persons held captive or missing, family members of servicemen and volunteers who participated in combat operations face numerous challenges related to the implementation of their legal rights and social guarantees. The problems of social and legal protection of combatants indicate the need for systematic improvement of relevant legislation and institutional mechanisms. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the problems of social and legal protection of combatants in Ukraine and an assessment of the possibilities of implementing foreign experience in domestic practice.

Methods. The study uses methods of analysis of regulatory legal acts, comparative law, generalization of scientific literature, as well as methods of systematization and critical evaluation of foreign models of social and legal protection. Special attention is paid to the tools of social work with combatants and their families, which made it possible to comprehensively combine legal guarantees with the practices of socio-legal protection of combatants.

Results. The main problematic aspects of the implementation of socio-legal protection of combatants in Ukraine were identified, including the imperfection of the legislative framework, discrepancies in the application of benefits and guarantees, as well as insufficient coordination between state and public structures. The foreign experience of countries with protracted military conflicts was analyzed, which offers effective models of integrating veterans into society, organizing rehabilitation and ensuring social partnership. It was found that the adaptation of such models requires taking into account the socio-economic and cultural characteristics of Ukraine.

Conclusions. The socio-legal protection of combatants in Ukraine requires a systemic update based on a comprehensive approach to legislation and institutional mechanisms. The use of foreign experience can significantly increase the effectiveness of protection, in particular by introducing new approaches to social adaptation, rehabilitation and financial support.

Keywords: adaptation, legislation, foreign experience, social and legal protection, social support, social rehabilitation, social work, combatants.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.